

Lausunto hallituksen esityksestä yleistukilaiksi (HE 112/2025 vp)

Tarkastelen hallituksen esitystä yleistuesta osana hallituksen laajempaa kokonaisuutta, jossa sosiaaliturvaan ja sosiaalihuoltoon tehdään useita samanaikaisia muutoksia. Tarkastelussani on näiden uudistusten yhteisvaikutus yhtäältä yksilöön ja toisaalta väestön yhtenäisyyteen.

Suomen kaltaisessa suhteellisen pienessä maassa yhteiskunnan voima perustuu sen jäsenten yhtenäisyyteen ja keskinäiseen luottamukseen. Yhteisöt ja yhteiskunta ovat resiliентtejä silloin, kun ihmiset kokevat niissä osallisuutta ja voivat vaikuttaa omaan elämäänsä. Ihminen ottaa vastuuta siitä kokonaisuudesta, johon tuntee merkityksellisellä tavalla kuuluvansa ja jonka kokee hallittavaksi. Yksilöiden osallisuus koituu näin yhteiskunnan hyväksi.

Osallisuus ja sen yhteys sosiaaliturvaan

Suomalaisten osallisuuden kokemus on melko vahvaa. Kuitenkin palkkatyön ulkopuolella olevilla työikäisillä eli työttömillä, osatyökykyisillä ja työkyvyttömillä on moninkertainen riski kokea erittäin heikkoa osallisuutta. Tällainen heikko osallisuuden kokemus liittyy usein taloudellisiin vaikeuksiin, terveysongelmiin, elämän turvattomuuteen, luottamuksen heikkenemiseen viranomaisiin ja lyhyeen tulevaisuudennäkymään.

On myönteistä, että myös työmarkkinatuen saajat, jotka eivät aiemmin kuuluneet työttömyysvakuutusjärjestelmän piiriin, liitetään uudistuksen myötä sen rahoitukselliseen yhteyteen, vaikkei heidän asemansa vakuutettuina yksilöinä varsinaisesti muutu. Tähän liittyen on tosin tunnistettu riskejä, jotka saattavat muuttaa työttömyysvakuutuksen asemaa työmarkkinaosapuolten hallinnoimana järjestelmänä. On kuitenkin tärkeää, että työllisyyteen liittyvät yhteiskunnalliset riskit ovat sosiaalisen riskinhallinnan ytimessä eikä niitä jätetä sen ulkopuolelle.

Osallisuus työnhaussa ja yhteiskunnassa

Osallisuus voidaan määritellä mahdollisuutena käyttää valtaa omassa elämässä, yhteisöissä ja yhteiskunnassa. Sitä voidaan tarkastella kolmen ulottuvuuden kautta:

1. elämän ennakoitavuus ja toimintaympäristöjen hallittavuus,
2. osallistumisen mahdollisuudet sekä
3. kuulumisen ja merkityksellisyyden kokemukset.

Elämän ennakoitavuus

Tulojen sovittelun yhdenmukaistaminen ja yleistuen hakemisen yksinkertaistaminen parantavat elämän ennakoitavuutta ja järjestelmän hallittavuutta. Myös se, ettei etuuden kesto ole rajoitettu, voi lisätä työnhakijoiden turvaa, kunhan he pystyvät täyttämään heille asetetut velvoitteet.

Tarveharkinnan laajentaminen, aktivointijaksot ja työssäoloehdon muuttuva rooli voivat kuitenkin tehdä järjestelmästä aiempaa monimutkaisemman ja heikentää sen hallittavuutta. Erityisesti moitittavan käyttäytymisen käytäntöjen kiristäminen voi lisätä epävarmuutta.

Osallistumisen mahdollisuudet

Yleistuki kytkee velvoitteet vahvasti työhakemuksiin. Aktivointijakso, jossa työnhakukeskustelut järjestetään kasvokkain ja joissa esimerkiksi työnhaun esteitä arvioidaan, on perusteltu ja tärkeä osa työllisyyden tukemista, kunhan keskustelut toteutuvat tarkoituksensa mukaisesti. Aktivointijaksojen pitäisi vahvistaa työnhakijan osallisuuden kokemusta ja sisäisen motivaation ylläpitämistä. Ulkoinen motivaatio, kuten pelko etuuden menetyksestä tai velvoitteiden täyttäminen sääntöjen vuoksi, voi

hetkellisesti lisätä aktiivisuutta, mutta ei tue pysyvää uskoa omiin mahdollisuuksiin työllistymisestä. Työnhakijan pitäisi saada myös mahdollisuuksia näyttää osaamistaan, saada siitä tunnustusta ja ylläpitää ammatillista identiteettiään myös työttömyyden aikana.

Yleistukimalli ei vielä tarjoa ratkaisuja siihen, miten työttömän osaamista ja työkykyä voitaisiin pitkäkestoisen työttömyyden aikana tukea ja ylläpitää, ja miten pitkään työttömyyteen liitettyjä oletuksia esimerkiksi vanhentuneesta osaamisesta voitaisiin purkaa. Tämä olisi olennaista, jos tavoitteena on todellinen työelämään kiinnittyminen eikä vain velvoitteiden täyttäminen. Sosiaaliturvassa olisi tärkeää tunnistaa työnhaun rinnalla myös muita osallistumisen ja velvollisuuksien täyttämisen tapoja, kuten kansalaistoiminta, yhteisöllinen osallistuminen tai vapaaehtoistyö, jotka tukevat uskoa omaan osaamiseen, ylläpitävät työkykyä ja osoittavat yhteistä vastuuta. Tämä näkökulma ei saa huomiota hallituksen yleistukea koskevassa esityksessä eikä sen rinnalla kulkevissa esityksissä.

Yhteisvaikutukset muiden uudistusten kanssa

Uudistuksen vaikutuksia on välttämätöntä tarkastella suhteessa muihin samanaikaisiin muutoksiin:

- toimeentulotuen ehtojen kiristämiseen,
- työttömyysturvan seuraamusjärjestelmän tiukentamiseen,
- työttömien työnhaun velvoitteiden lisäämiseen ja
- lakiin kuntouttavasta työtoiminnasta

THL on aiemmissa lausunnoissaan todennut, että ehdot ja sanktiot ilman riittäviä ja saavutettavia palveluja voivat johtaa kohtuuttomiin tilanteisiin. Jos yksilön toimintakyky on heikentynyt sairauden tai hallitsemattoman elämäntilanteen vuoksi, hän ei välttämättä kykene noudattamaan kaikkia velvoitteita. Tästä voi seurata etuuden alentaminen 20–50 prosentilla, mikä lisää köyhyyttä ja voi muodostua rakenteelliseksi syrjinnäksi erityisesti sairaiden ja vammaisten ihmisten kohdalla.

Vaikutukset perusturvan riittävyyteen

Yleistuen määräytymisperusteista erityisesti tarveharkinta vaikuttaa työttömien huoltajien taloudellisiin mahdollisuuksiin huolehtia lapsistaan. Lapsiperheiden tulojen pientyminen voi uhata lasten ja nuorten hyvinvointia. Siksi muutosten vaikutuksia olisi pitänyt arvioida lapsivaikutusten näkökulmasta perusteellisesti.

Samalla on huomautettava, että hallitus on jo tehnyt useita perusturvaa heikentäviä päätöksiä. Työnteon kannustavuus ei saa johtaa siihen, että perusturvan taso jää kohtuuttoman matalalle ja vaarantaa ihmisarvoisen elämän edellytykset.

Vaikutukset väestön yhtenäisyyteen

Yleistuki uudistus voi parhaimmillaan lisätä sosiaaliturvan ennakoitavuutta ja hallittavuutta. Samanaikaisesti siihen kuitenkin liittyy huomattavia riskejä, erityisesti, kun sitä tarkastellaan rinnakkain muiden sosiaaliturvaan kohdistuvien lakimuutosten kanssa. Useat näistä muutoksista ovat luonteeltaan heikennyksiä, jotka lisäävät eriarvoisuutta ja heikentävät jo ennestään vähävaltaisten ihmisten osallisuuden kokemusta.

Tällaiset muutokset voivat pitkällä aikavälillä etäännyttää väestöryhmiä taloudellisesti ja sosiaalisesti toisistaan. Tämä kehitys vaarantaa yhteiskunnan yhtenäisyyttä aikana, jolloin on tärkeää vahvistaa väestön kykyä toimia yhdessä ja varautua erilaisiin yhteiskunnallisiin ja planetaarisiin uhkiin.

Kehittäminen ja arvokeskustelu

Yleistukiuudistus on laaja muutos, jonka onnistuminen riippuu ennen kaikkea siitä, miten sitä tulevaisuudessa kehitetään. Uudistus voi parhaimmillaan selkeyttää etuusjärjestelmää ja lisätä järjestelmän ennakoitavuutta, mutta samanaikaiset sanktiot ja toimeentulotuen ehtojen kiristykset lisäävät riskiä, että osa ihmisistä putoaa turvaverkon läpi.

Uudistuksen vaikutuksia määrittää ratkaisevasti se, miten työllisyys-, sosiaali- ja terveyspalvelut, työttömyysturvan seuraamusjärjestelmä, aktiivisuutta tukevat toimet ja toimeentulotuki sovitetaan yhteen yleistuen kanssa.

Perusturvaa ei pidä rakentaa ensisijaisesti säästämisen vaan osallisuuden ja yhdenvertaisuuden vahvistamisen välineenä. Kysymys on poliittinen: millaista osallistumista yhteiskuntamme haluaa tukea ja millaiselle ihmiskäsitykselle sosiaaliturva rakentuu.

Anna-Maria Isola

tutkimusjohtaja, Itä-Suomen yliopisto, yhteiskuntatieteiden laitos